

"ספרות-הילדים שלנו מתבגרת"

שיחה עם אוריאל אופק בצאת ספרו "תנו להם ספרים"

מאת משה דור

אוריאל אופק הוא שסידבר בספרות-הילדים העברית — בשירה, בסיפורות, בתרגום, במחקר. אכן, גם הדוקטוראט שלו עניינו הספרות הזאת — והספר שיצא באלה הימים בהוצאת "ספריית פועלים" ושמו "תנו להם ספרים", והוא פרי-עטו של אוריאל, יש בו, בהחלט, עילה נאה לשיחה עם המחבר.

זהו ספר ראשון בסוגו ובהיקפו בעברית. אוריאל, מי שהיה איש פלמ"ח, ממגיני גוש-עציון ושבויה הלגיון ולימים עורך "דבר לילדים", נולד בתל-אביב ב-1926 וילדותו עברה עליו בשכונת בורוכוב. שהוא הציב לה יד בסיפוריו. בביתו שבנוף-ים אשר בהרי צלה, ביום-חורף בהיר ושטוף-שמש שכמותו, דומה, יש רק במישור-החוף הארצישראלי, הוא חוזר ומאשר את ההנחה הפותחת את ספרו, המוקדש למכלולי-הבעיות של ספרות-הילדים: "ילדים שיש ברשותם ספרים — חיים עשירים יותר מאשר לולא היו הספרים בידיהם". הספר שאני מחזיק בידו הוא פרי עבודה של שתי עשרות שנים ובו תוהה אוריאל אופק על ההיבטים השונים המקופלים במושג, "ספרות ילדים": הפדגוגי, הספרותי, ההיסטורי, הפסיכולוגי והאמנותי.

מהו הספר הטוב לילד?

אבל המתינו-רגע: ספרות-ילדים מהי? האנציקלופדיה החינוכית מגדירה את ספרות-הילדים כענף של ספרות בפרוזה ובשירה, המותאם בתוכנו ובסיגנונו להבנתם של ילדים מגיל 5 עד 13 בערך. אוריאל מסכים להגדרה זו. לדבריו, כוללת ספרות-הילדים, במשמעותה המצומצמת, אותן יצירות שכווננו במפורש לקורא הצעיר לצורך קריאה הנאה, העשרת אוצר-המלים והקניית מושגים וערכים, אך כיוון שהילדים קוראים, כידוע, לא רק אותם ספרים שנכתבו במיוחד למענם, יש צדק בהקניית משמעות רחבה יותר: ספרות-ילדים כוללת כל אותן יצירות, המתאימות לתפיסתו של הקורא הצעיר בזכות הנושא המסקרן, העלילה המושכת והסיגנון הבהיר. הוזה אומר, ספרות זו כוללת כמעט את כל ענפיה של הספרות היפה. יש בה יצירות פולקלור, שירים וחרוזי הבאי, משלים ואגדות אמנותיות, סיפורי עלילה לסר-גיהם השונים, ספרי מסע, ביוגרפיות ומחזות. כן ראוי לכלול בה גם ספרי מדע ועיון שכווננו לקורא הצעיר, ספרי הדרכה ואפילו מיקראות וספרי-לימוד, שהיו בתקופות מסוימות חומר-קריאה נפוץ ומקובל בקרב הילדים.

כיוון שכך, פטור בלא קושיה מהותית אי-אפשר: מהו הספר הטוב לילדים? ד"ר אופק מטעים, כי הרבה קולמוסים נשברו ונהרות דיו נשפכו מסביב לשאלה הזאת. הוא גורס שישיה קריטריונים שלפיהם ייבחן הספר הטוב לילדים: הספר הטוב חייב להיות ספר מעניין, יפה, מתנד, כתוב בשפה נאותה, גיבוריו אמינים והוא צריך להיות יצירת-אמת.

יצירות, שבהן מתמוגים כל ששת הקריטריונים האלה, הן יצירות-מופת. לצערנו, הספר הממוצע איננו מכיל את המיזוג המופלא הזה, אבל ייתכן לשפוט אותו גם מן הצד השלילי: אם אינני עומד אף לא באחד מן הקריטריונים, או ברובם, הריהו ספר פסול שראוי ורצוי להרחיקו מספריית הילדים. ברוב ספרי-הילדים משמשים הטוב והרע בערבוביה, ומשום כך הם מצויים בתחום הבינוניות. לפני שנים עשה אוריאל בהשתלמות ממושכת בקאנאדה, שבה רשת ספרות-הילדים מעוררת קנאה.

הוא נוכח לדעת, כי במדינה זו מוטל, "חרם" של איגוד הספרנים על כל ספר שנחשב בעיניהם רע מבחינת איכותו — לדוגמה, "הקוסם מארץ עוז" או "הלורד פונטלרוי הקטן", וכמוכן ספרי "טרון", נפסלו כליל, אם משום שכתבתם גרועה, אם משום עורך סנטימנטאליות ואם משום שפע היצרים השליליים המוצאים בהם ביטוי.

"לאחר שחרתי ארצה", הוא מספר, "הייתי משוכנע שספריותינו שלנו, הממוקמות בעיקר בבתי-ספר, צריכות לנקוט קו דומה ולפיקח הטפתי בהרצ'אותי הראשונות לאמת-מידה מחמירה ביותר. זכרונני ביום-עיון אחד סיפרה לי ספרנית מקיבוץ מעברות, שבהשפעתו הוציאה את כל ספרי, חסמבה' מן הספר-רית, אך הילדים גילו את המחבוא שבו טמנה אותם והחזירו אותם אל המדפים. לאט-לאט באתי לכלל מסקנה שיש למצוא פשרה בין המצר והרצוי — אי-אפשר להסתגר במגדל-שן, והמאבק נגד ספרות קלוקלת חייב להתנהל בדרך החיוב ולא בדרך השלילי-לה, מה גם שבהשוואה לספרות המתה והאלימות שהיו פיעה אחרי, חסמבה' נראים כיום ספריה הראשונים של סידרה זו תמימים למדי."

הנסיון הממושך הוכיח איפוא לאוריאל אופק, כי הבדיקה באמצעות הקריטריונים הנוכריים-לעיל היא הדרך הבדוקה והמעשית ביותר למדידת איכותם של ספרי-הקריאה לבני-הנעורים. אמת, ביקורת הספרות איננה מדע מדויק ולא תמיד ניתן למדוד קריטר-יונים בעזרת סרגל-חישוב. גם לטעמם האישי של הקוראים הצעירים ושל המבקרים המבוגרים יש משקל בלתי-מבוטל. אך כל מי שיסכים לקביעה, כי ספרות-הילדים נועדה לא רק לבידורם של הקוראים הצעירים אלא גם כדי להעשירם, לא יוכל להתעלם מחשיבותן המכרעת של שש אמות-הבחון הללו ומתפקידן בקבי-עת איכותה של ספרות זו.

אוריאל רואה את ראשיתה של ספרות-הילדים באותן יצירות-קדומים שנתחברו ב"שנות ילדותה" של האנושות — פסוקי מוסר ושירות אפיות, סיפורי אלים ומשלי שועלים, סיפורי כשפים ועלילות גיבורים, שעברו תהילה בעלימה מאב לבנו ונרשמו אחר-כך על לוחות-הרס ומגילות פאפירוס. ארצות המזרח ומי-דינות הים התיכון היו גם ערש ספרות-הילדים. אלפי

יצירות בשיר ובפרוזה שנוצרו במצרים ובארץ-ישראל — לרבות סיפורי התנ"ך — בהודו ובפרס, בסין וב-יוון, נאספו בגירסאות ועיבודים שונים אל אוצר-ספרותם של בני-הנעורים. בעת החדשה יש לציין את זכות-הראשונים של "חבורת-הסידקית" הוולות, שהד-פיס והפיץ המדפיס האנגלי ויליאם קאקסטון כמתצית השנייה של המאה ה-15, ובהן משלים ומעשיות-עם. באנגליה הופיע, לערך בשנת 1550, הספר המודפס הראשון שכוון במפורש לילדים — הוא, "ספר הילדן". ספרים אלה לא היו אלא דפים מודפסים על צד אחד, שהודבקו על לוחות-עץ קטנים בעלי ידית וצופו בחומר קרני שקוף והכילו חומר קריאה ושינון לתלמידי-דים המתחילים, הפילות קצרות וחרוזים קלים. קובץ-האגדות הראשון, שעובד במיוחד לילדים, הופיע בצר-פת בשלהי המאה ה-17 והיה, "סיפורי אמא אווזה" מאת חבר האקאדמיה הצרפתית שארל פרו. חורי-הזהב של ספרות-הילדים נפתח בשנת 1865, כאשר דופיע באנגליה "עליסה בארץ הפלאות" מאת לואיס קארול, הוא סרוף צ'ארלס לוטוויג דודסון. רבים רואים בספר שופע-דמיון זה את היצירה המעולה ביותר בספרות-הילדים העולמית.

המיקראה העברית המודרנית הראשונה היא "אבטליון" שנתחברה על-ידי המשכיל אהרון וולפסון האלה (מחבר המחזה "קלות-דעת וצביעות") והופיעה בברלין ב-1790. היא כללה משלים וסיפורי תנ"ך מעובדים. שני הספרים הבלטריסטיים הראשונים, שכווננו במפורש לקורא העברי הצעיר, היו, "משלי אגור" (1799), קובץ חובבני של משלים מתורגומי-מאת המשורר שלום כהן, ו"החרוז והעצל" (ברסלאו 1817), מחזה-הילדים העברי הראשון שמחברו היה יוד ואמושץ. הקובץ הראשון של סיפורי-ילדים קצרים בלשונו הוא, "טל ילדות" (ברסלאו 1835) מאת המח- ואי הפרשן ויסקינד ראשקוב.

את נקודת-המיפנה בתולדות ספרות-הילדים העב-רית רואה אוריאל אופק בהופעת "אהבת ציון" לאבי-רהם מאפו בווילנה, בשנת 1853. "בעדק רואים בו רבים את אבי ספרות-הילדים העברית המודרנית. הוא היה אחד הראשונים שיצא בקיטרוג הריף על שיטות הלימוד המיושנות ב"חדר" הגורמות עינוי לילדים ותבע במסגרתו: מנעו את הילדים מכל עמוק ונשגב ותנו להם דברים נכוחים וקלים!"

ספרות-הילדים העברית הטבעית נולדה בארץ-ישראל, כשהתחילה העברית להיות שפה מדור-ברת, בשנות התשעים של המאה הקודמת, ואבותיה הם מורים-סופרים צעירים שחיברו, או עיבדו, את היצירות הראשונות למען אותם ילדים ששפת-דיבורם הייתה עברית. ראש וראשון להם היה אליעזר בן-יהודה שהוציא, בצוותא עם תלמידו ועמיתו דוד לוי, את המיקראה הארצישראלית הראשונה, "מיקרא לילדי בני ישראל", בשנת 1887 והוא גם שחיבר את המחזה העברי הראשון שהועלה על הבמה על-ידי תלמידים: "החשמונאים" שהוצג לראשונה בירושלים בחנוכה תר"ו. בן-יהודה גם ערך, יחד עם חבריו דויד יודלביץ ויהודה גורגרובסקי, את הירחון "עולם קטן", עתון הילדים העברי הראשון בעולם (1893).

הקורא בספרו של אוריאל אופק יתענג לא רק על כהירות ההרצאה, אלא על המון, "הסיפורים" מאירי-העיניים המשוכזים בו. בין השאר הוא נדרש גם לעניין השירה לילדים, בהביאו, בקשר לכך, את השאלה שהוצגה למשורר ת.ס. אליוט — "לשם מה נוצרה השירה?" — זאת תשובתו: "לשם ההנאה". חזרו ושאלוהו: "איזה מין הנאה נותנת השירה?" והוא ענה: "אותו מין הנאה שהשירה נותנת."

אילו קריטריונים יפים, אם כן, לשירה הנועדה לילדים? אין לי ספק, אומר אוריאל, "שהצדק עם האומרים, כי הקריטריונים הספרותיים-אמנותיים של שירי הילדים צריכים להימדד באותו קנה-מידה ממש שבו נמדדת השירה בכלל. הרי שירי-ילדים הוא קודם כל שיר, ומכאן שאיכותו ורמת ביצועו צריכות להיות זהות לחלוטין לאלה של שיר למבוגרים. אף-על-פי-כן יש הבדל בין שירה לשירה, שהרי קיים הבדל ניכר בין יחסם של הילדים לפיוט לבין יחסו של המבוגר לשירה — וההבדל פושט ולובש צורה עם גידולו של הילד."

שאלתי את אוריאל מדוע לא הקדיש ב"תנו להם ספרים" פרקים מיוחדים ליוצרים בעלי שיעור-קומה בספרות-הילדים, כצד הסקירה המאלפת שהוא סוקר את התי-פחות הספרות הזאת אצל אומות-העולם ואצלנו. "בתיכונן הראשוני של הספר אמנם נתכוונתי לעשות זאת", הוא עונה, "ובטיטטה הראשונה כתבתי פרקים על בחום גוטמן ועל מרים ילן-שטקליס, אנדה עמיר ואליעזר שמאלי ואחרים. כשעמדתי בשלבי-הסיום של

בניית הספר החלטתי להוציאם מחוך מחשבה שאכתוב חלק שני שיוקדש ליוצרים חשובים. ספרי הנוכחי הוא יותר ספר המוקדש לבעיות ספרות-הילדים מאשר ליוצריה."

מסתבר, כי מאז ומתמיד חלם אוריאל להיות סופר, אך לא חשב שבמהרה יקדיש את כל חילו לילדים. "קדבר היה כמעט במקרה. בתקופת שירותי בפלמ"ח ובמלי-חמת-השיחרור פרסמתי שירים ב"במעלה", "דבר", ועל-המשמר". כשנפלתי בשבי הלגיון היו אתי בשבי שני נערים מהעיר העתיקה בירושלים ואני ביליתי הרבה בחברתם והקשבתי לסיפוריהם על חייהם, אף גיליתי שיש לנו לשון משותפת. את הסיפ'ים רשמתי ביו-מני וכשנשתחררתי, פירסמתי ב"דבר לילדים" סידרה בשם "ילדים בשבי". אותם ימים נערך "דבר לילדים" על-ידי שמשון מלצר, אבל אני לא הכרתיו אישית עד שנודמתני יום אחד בלשכת-הקשר של "הצלב האדום" ששכנה אז בבית "דבר". במסדרון נפגשנו, החילונו לשוחח והוא הזמינני להשתתף בשבועון שלו. ובכן, אחרי פירסום הסידרה הטפתית להדפיס שם סיפורים, וכאשר סיימתי את חוקי-לימודי באוניברסיטה העברית, הוזמנתי להצטרף למערכת "דבר לילדים". התאהבתי בעבודה זו והתחלתי להתעניין בספרות ילדים בכלל. לאט-לאט שקעתי ראשי ורובי בנושא הזה, עד שעשי-תיו ציר לעבודתי-הדוקטוראט שלי ויצאתי לקאנאדה, על-סמך מילגה, להשתלם בו. תחילה התעניינתי בהיבט ההיסטורי של ספרות-הילדים ותוך כדי עבודתי הגעתי לצד העיוני שלה. "כששבתי ארצה הייתה אחת ממטרותי להחדיר את התודעה של השיבות ספרות-הילדים בקרב הציבור. הצלחתי לשכנע שספרות-הילדים יהיה מקצוע-חובה בסמינארים למורים וקרום לעשר שנים הוריתית זאת כמוסדות שונים. בגירסתו הראשונה היה הספר מערכי-שיעורים בספרות-ילדים. מאות הרצאות הרציתי בהתיישבות העובדת ובחוגי-הורים ברחבי הארץ ונתקלתי בבורות ובאדישות של הורים כלפי טיב הספרים שקוראים ילדיהם. הם לא הבינו איזה נזק גורם ספר קלוקל לנפש הילד הקורא אותו."

פחות לוקאליות ופחות לאומיות

בהשוותו את ספרות-הילדים שלנו לזו הזרה — אילו מסקנות עשוי בן-שיחי להסיק? "מבחינת הרמה יכולה ספרות-הילדים הטובה שלנו לעמוד בשורה אחת עם רוב ספרי-הילדים באירופה ובארה"ב. נקודת-התורפה הייתה, שלמרות המעולה שלנו בגלל הלוקאליות המודגש שלה והערך הכונות, אוניברסאליות. ספרותנו הייתה, לאומית למי-הדרין. רק בעשור האחרון החילונו להשתחרר מסימן-ההיכר הזה ולכתוב יצירות טובות שאינן מעוגנות במקום ובזמן מסוימים. למשל, סיפורי-הילדים של עוזר בורלא יכולים להכתב בכל שפה, או סיפוריה האחרונים של גורית זרחי.

"כמשקל-נגד לספרות המתה וההרפתקה נוצרה אצלנו ספרות נוטטאלית לבני-הנעורים — אוכיר את שמתיהם של נתן יונתן, יהואש ביבר, משה בן-שאל ואחרים — וזה סימן לבגרות. אף-על-פי שזו ספרות מאוד לוקאלית היא עשויה לקסום לקוראים זרים, כי תוויות-הילדות הן אוניברסאליות ומשום כך יש בהן כוח-משיכה כללי. טול למשל את הרפתקאות תוט סויר והקלברי פין של מארק טוויין, שהן לוקאליות כמובהק, אך הפכו ליצירות אוניברסאליות המענגות את נפש הקוראים בכל העולם. הוא הדין, להבדיל, במיטב היצירה לילדים אצלנו."